

ATOMFRYGTTEN OG CIVILFORSVARET

■ CASPER SYLVEST

Atomalderen er ofte blevet beskrevet som frygtens tidsalder. Selvom atomenergiens fredelige potentiale allerede fra august 1945 ledsagede nyheden om atombomben, var det nye våbens blotte eksistens en konstant påmindelse om menneskets indtræden i en ny, usikker æra.¹ Den atomfrygt, der blev diskuteret i vestlige samfund i efterkrigstiden, havde rod i erfaringer med total krigsførelse, de voldsomme ødelæggelser som atombomberne over Hiroshima og Nagasaki forårsagede i august 1945 og den gryende kolde krig. Da Danmark i 1949 underskrev Atlantpagten, og Sovjetunionen senere på året prøvesprængte en atombombe, blev associationen mellem frygten og atomalderen cementeret. Frygten intensivredes i 1950'erne ikke mindst som følge af den teknologiske udvikling og en dystre supermagtskonflikt. Den blev et grundvilkår, der fik politisk og kulturel opmærksomhed. I USA og andre vestlige lande spillede atomfrygten f.eks. en væsentlig rolle i at legitimere og sikre finansiering til omfattende udbygninger af statsapparatet og investeringer i forsvaret, men atomfrygten blev i stigende grad også brugt af andre aktører, f.eks. i mobiliseringen af videnskabelige argumenter eller folkelige bevægelser mod den militære anvendelse af atomenergi. Da den danske forfatter Erik Knudsen i 1961 hævdede, at atomvåben ikke kun var "produkter af angst. De spreder selv angst og fortvivlelse",² var det derfor ikke uden sandhed. Politik og ikke mindst politisk kommunikation under den kolde krig var i vid udstrækning et spørgsmål om at imødegå, udnytte eller håndtere atomfrygten.

Atomfrygtens udfordring bestod i, at den på den ene side syntes uafvendelig, og at den på den anden side både kunne underminere samfundets modstandsdygtighed og fungere som kilde til mobilisering og legitimitet. Særligt på et område kalder denne udfordring på historisk analyse; nemlig organiseringen og kommunikationen af den civilforsvarsmæssige indsats. I takt med at kernevåbnene og fremføringsmidlerne (langtrækkende bombefly og senere missiler) voksede i antal og effekt, blev det tydeligt, at forsvaret af borgerne og samfundet ikke alene kunne være en statslig opgave. Atomalderen konsoliderede således et allerede igangværende skift væk fra den klassiske kontrakt mellem stat og borger: Staten kunne ikke på traditionel vis tilbyde sikkerhed som modydelse for borgernes lydighed. I atomalderen, hvor samfundets modstandsevne eller forsvarsvilje blev anset for afgørende i krig, var forsvaret af befolkningen

---

1 Se f.eks. "N.B.-", *Information*, 7. august 1945, 1.

2 Knudsen: [ingen titel].

og civilsamfundet derfor både mere vanskeligt og mere betydningsfuldt. Udviklingen og indretningen af civilforsvaret udgjorde svaret på den udfordring. Det danske civilforsvar har imidlertid ikke været genstand for systematisk historisk forskning.

Et følelseshistorisk perspektiv er et frugtbart supplement til en form for politisk historie, der har blik for transnationale dynamikker og fokuserer på sammenhængen mellem politiske beslutninger og deres samfundsmæssige og kulturelle betydning. Fra det udgangspunkt analyserer artiklen atomfrygtens rolle i indretningen og kommunikationen af dansk civilforsvar. Jeg definerer i denne sammenhæng følelsespolitik som sociale praksisser og teknikker, der beskriver, værdisætter, mobiliserer eller manipulerer socialt anerkendte følelser. Aktiviteten er politisk, fordi den eksplicit eller implicit finder sted i forbindelse med kampe om at legitimere eller kritisere autoriteter, beslutninger eller normer i det offentlige rum. Følelsespolitik er således forbundet med magten til (direkte eller indirekte) at forme samfundet og regulere dets borgere. Udøvelsen af denne magt indebærer samtidig en svækkelse af politiske alternativer.³ Som vi skal se, kom følelsespolitiske dynamikker til udtryk i statslige analyser, dokumenter og kommunikation fra bl.a. Civilforsvarsstyrelsen og Civilforsvars-Forbundet og i oppositionen til den statslige civilforsvarstanke i offentligheden. Artiklen koncentrerer sig om den tidlige atomalder og fortrinsvist den mest højspændte periode af den kolde krig, fra begyndelsen af 1950'erne til husstandsomdelingen af den mest velkendte danske civilforsvarspjece *Hvis krigen kommer* i 1962. Sidstnævnte berører jeg kun i begrænset omfang, da dens tilblivelse og indhold er behandlet i den faghistoriske litteratur.⁴ Udvalget af kilder udgøres af arkivmateriale fra offentlige myndigheder samt offentligt tilgængelige kilder i form af pjecer, dagblade og tidsskrifter.

Det næste afsnit udvikler artiklens teoretiske perspektiv: Civilforsvaret ses her som en arena, hvor følelser som frygt og viljestyrke havde politisk betydning og blev gjort til genstand for analyse, handling og kritik. Det følgende afsnit redegør kort for civilforsvarets historiske baggrund, opgaver og betingelser i den tidlige atomalder. Herefter analyseres atomfrygtens rolle i to udvalgte aspekter af den statslige administration af civilforsvaret; nemlig analyser af selve problemfeltet og (forsøg på) offentlig oplysning. Afslutningsvis analyseres kritikken af civilforsvaret og dens følelsespolitiske fundament, som den kom til udtryk på den politiske venstrefløj. Det konkluderes, at atomfrygten havde et betydeligt følelsespolitisk potentiale, der blev udnyttet af såvel fortalere for som kritikere af civilforsvaret i atomalderen.

---

3 Se også Lutz og Abu-Lughod: *Language and the Politics of Emotion*, kap. 1.

4 Bærholm og Lorenzen: "Hvis krigen kommer".

ATOMFRYGT OG CIVILFORSVAR I TEORETISK PERSPEKTIV

Atomfrygten var et uomgængeligt element i atomalderen, men 1950'erne og 1960'erne var også en tid, hvor atomenergien og dens anvendelsesmuligheder var symbolet på videnskaben, rationaliteten og teknologiens fremtrædende position. Uanset om det var den nye energikildes triumf eller tragedie, der blev understreget, blev atomfrygten dog ofte taget for givet. I slutningen af 1940'erne var det atombombens rædsler, der ledte videnskabsfolk til politisk aktivisme for international kontrol af atomenergi eller for udnyttelse af civil kernekraft. I positive udlægninger af atomalderen – i Danmark måske stærkest fremført af Viggo Kampmann, en central politisk skikkelse og senere statsminister i den her undersøgte periode – blev videnskab, rationalitet og teknologi knyttet til dynamik, pragmatisk tilpasning og fremskridt. Den fortælling havde politisk klangbund i den dominerende vestlige diskurs og dens association mellem den frie verden, videnskabelig succes, en stærk forsvarsvilje og sikkerhed opnået gennem politisk snilde og teknologi. Fra dette perspektiv blev frygten anset for reel men håndterbar – den kunne måske ligefrem kanaliseres ind i kampen for et højere mål.

Blandt samfundskritiske iagttagere, og særligt blandt venstreorienterede intellektuelle, vandt en anden fortolkning gradvist frem. I denne karakteristik betonedes man andre konsekvenser af atomalderen, særligt dens homogeniserende effekt på politik og samfundsforhold, dens følelsesmæssige afstumpethed, produktionen af politisk sårbarhed og ikke mindst de uhyrlige risici, den indebar. Her spillede følelspolitik således også en afgørende rolle.⁵ Frygten var her et symbol på en omfattende fremmedgørelse, der hørte atomalderens modernitet til.

Det er derfor med god grund, at atomfrygten er blevet tematiseret i internationale studier af atomkultur og civilforsvar. Det er dog karakteristisk for denne litteratur, at den anvender et kulturhistorisk perspektiv, og at følelser (og deres politiske rolle) oftest ikke er teoretiseret.⁶ En markant undtagelse er Frank Biess' glimrende studie af tysk civilforsvar, men her forsvinder atomfrygtens følelsepoltiske dynamik til tider i en diskussion af et bredere følelseregime i efterkrigstidens Tyskland.⁷ I såvel studierne af atomkultur som i Biess' tilgang til atomfrygten er der dog væsentlig inspiration at hente. For det første er det uomtvisteligt, at atomfrygten blev gjort til genstand for analyse og politisk handling. Selvom det skulle være muligt at beskrive karakteren af denne følelse som psykologisk tilstand eller biologisk reaktion, er det ikke i første omgang nødvendigt i studiet af (dansk) civilforsvar: Eksistensen af denne frygt var nemlig anerkendt af både statslige og ikke-statslige aktører, og den kan anskues som et centralt element i

5 van Munster og Sylvest: *Nuclear Realism*.

6 Det klassiske værk er fortsat Boyer: *By the Bomb's Early Light*. Se også Bourke: *Fear*; Weart: *The Rise of Nuclear Fear*; Hogg: *British Nuclear Culture*. For mere detaljerede studier af civilforsvar, se f.eks. Oakes: *Civil Defence*; Rose: *One Nation Underground*; Masco: "Survival is Your Business".

7 Biess: "Everybody has a Chance".

forståelsen af samtiden såvel som i udviklingen af de konkurrerende verdenssyn, der formede sig under den tidlige kolde krig.⁸ Derfor retter jeg opmærksomheden mod den politiske og samfundsmæssige repræsentation af atomfrygten og de antagelser, der var virksomme i den sammenhæng.⁹ Det er nemlig på dette følelspolitiske fundament, at civilforsvaret i atomalderen blev udviklet. Dermed påvirkede det ikke bare begreber om krig og national sikkerhed men også – mere diffust og i et længere perspektiv – landets infrastruktur, statslig kommunikation og borgernes hverdag, tryghed og fremtidsudsigter.

Interessen for atomfrygtens følelspolitiske dynamikker er forenelig med den ambition og de spørgehørisoner, der kendetegner ”ny politisk historie”. Der er her tale om en tilgang til historie, der qua en interesse i ”det politiske” (snare end politik i snæver, institutionel forstand) beskæftiger sig med ”et samfunds hele form og formgivning”.¹⁰ Denne ambition, der har sin rod i den sproglige vending i humanvidenskaberne, søges ofte indfriet ved at anvende en kulturhistorisk prisme på politiske spørgsmål. Som resultat heraf står menneskelig kommunikation i dens mange former – via sprog, billeder, film, symboler, etc. – ofte centralt. Forsøget på at re-orientere den politiske historie ved at udvide dens traditionelle fokuspunkter – aktører fra den politiske elite, institutioner forstået som partier eller parlamenter og politik centreret om lovgivning – indebærer udover en udvikelse af det politiske felt også en åbenhed over for transnationale dynamikker.¹¹ Det er naturligvis væsentligt i studiet af de problemer, der knyttede sig til atomenergien – en teknologi, der i sin oprindelse, anvendelse og kulturelle implikationer er et grænseoverskridende fænomen.

Koblingen mellem ny politisk historie og et følelspolitisk perspektiv beriger koldkrigshistorien ved at bringe os tættere på hverdagsliv og den betydning truslen om en krig med kernevåben blev tillagt. En analyse af civilforsvar er i denne sammenhæng centralt, netop fordi civilforsvaret kan anskues som en gigantisk øvelse i ”emotion management”, der i sidste ende havde til formål at beskytte befolkningen mod følgerne af moderne krig.¹² Som den amerikanske antropolog og førende forsker i atomkultur, Joseph P. Masco, har fremhævet, baserede dele af civilforsvaret sig på at håndtere og udnytte et potentiale i atomfrygten. Frygten kunne nemlig ansvarliggøre og anspore til handling. Der var dog tale om en særdeles vanskelig og risikabel følelspolitisk strategi: Det var afgørende, at frygtens indbyggede risiko for paralysen, panik eller rendyrket apati blev forsøgt modvirket.¹³ Med det her udviklede perspektiv, kan vi således spørge til, hvordan

---

8 Der er her en nær parallel til opblomstringen af følelshistorien, hvor forbindelsen mellem følelser og magt står centralt. Vallgård: ”Følelshistorie”.

9 Se også Biess: ”Everybody has a Chance”.

10 Nevers: ”Indledning”, 11 og Jan Ifversen citeret sammesteds, 10.

11 Nevers: ’Indledning’, 13.

12 Oakes: *The Imaginary War*, kap. 2.

13 Masco: ”Survival is Your Business”, 368.

civilforsvaret formede sig som en arena, hvor følelser som frygt og viljestyrke blev gjort konkret, fik liv og blev udfordret. Den britiske geograf Ben Anderson har påpeget, at der ligger en dobbelthed i forsøgene på at håndtere denne type problemstillinger i spændingsfeltet mellem kollektivt, kulturelt formet affekt og individuelle følelser:¹⁴ Atomfrygten og viljestyrken ("morale") optræder nemlig både som en politisk udfordring og som mål for politisk intervention og manipulation. Det første kræver antagelser, viden og analyse, det sidste kræver teknikker eller strategier, der ofte baserer sig på den erhvervede viden.¹⁵ Vi kan altså undersøge, hvordan antagelser om den totale krig, atomfrygtens dynamik og den følsomme, påvirkelige borger blev udgangspunktet for danske forsøg på at skabe stærke samfund med robust infrastruktur og oplyste, emotionelt modne og viljestærke borgere.

CIVILFORSVARETS BAGGRUND OG OPGAVER

Det danske civilforsvar har sin oprindelse i 1930'erne, hvor det var en udbredt opfattelse, at den næste krig ville blive en krig mod civilbefolkningen.¹⁶ Dele af den luftværnsorganisation, der her blev udviklet, spillede en rolle under krigen, men det stod snart klart, at der var behov for en grundigere organisering "af et civilt værn for befolkningen i tilfælde af krig". Resultatet var lov om civilforsvaret (1949, baseret på en betænkning fra Luftværnsudvalget).¹⁷ Loven var konstrueret ud fra den antagelse, at udviklingen mod total krigsførelse ville fortsætte, og at det i en sådan konflikt "for hver af Parterne [må] staa som et Hovedformaal at svække Modstanderens Moral". I det lys så Luftværnsudvalget det som en "uafviselig Nødvendighed at møde den totale Krig med et *totalt Forsvar*".¹⁸ Efter britisk forbillede fik det danske civilforsvar en lokal organisation og et betydeligt element af frivillighed. Loven åbnede bl.a. mulighed for at videreføre samarbejdet med Dansk Luftværnsforening, idet indenrigsministeren kunne overdrage opgaver til "organisationer og private personer" (§40). En aftale mellem Indenrigsministeriet og Civilforsvars-Forbundet (tidligere Dansk Luftværnsforening) gjorde klart, at sidstnævntes formål bl.a. var gennem oplysningsarbejde at "vejlede" befolkningen i og "at udbrede kendskab" til civilforsvarsforanstaltninger.¹⁹

14 For et overblik over den teoretiske diskussion af forholdet mellem affekt og følelser, se Vallgård, "Følelshistorie".

15 Anderson: *Encountering Affect*, kap. 2.

16 Oplysningerne i dette og det følgende afsnit bygger hovedsageligt på Finansministeriet: *Rapport om Civilforsvaret m.v.*, kap. II og III.

17 Lov nr. 152 om Civilforsvaret, 4. januar 1949. Loven blev ændret ved lov nr. 80 af 9. marts 1962.

18 Indenrigsministeriets Luftværnsudvalg: *Betænkningen*, 32.

19 "Aftale mellem indenrigsministeren og Civilforsvars-Forbundet (CFF)", §7, i Civilforsvaret: *Love og bestemmelser om Civilforsvaret 1939-62*, 192-3.

Civilforsvarsstyrelsen var dog den centrale aktør. Her lå ledelsesopgaven og ansvaret for statslige foranstaltninger herunder civilforsvarskorpset, de offentlige beskyttelsesrum "samt i det hele at forestå landets civilforsvar efter nærmere af indenrigsministeren givne retningslinjer". Det var denne sidste passus, der var lovhjemlen for det oplysningsarbejde, der fik stadigt større opmærksomhed i 1950'erne. Til den statslige del var der desuden knyttet et Civilforsvarsråd af teknisk sagkyndige og særligt berørte myndigheder. Leder af Statens civile luftværn og vicepolitichef Arthur Dahl blev udpeget som den første chef for Civilforsvarsstyrelsen, medens Erik Schultz, fuldmægtig i Indenrigsministeriet og sekretær for luftværnsudvalget, blev ansat som administrationschef. Dahl og Schultz, der 1. februar 1962 overtog direktørposten, er nøglepersonerne i civilforsvarets historie i denne periode.²⁰

I civilforsvarets første år medførte atombomberne, der blev kastet over Hiroshima og Nagasaki, ikke umiddelbart nogen større forandring i tilgangen til beskyttelsen af den danske civilbefolkning.²¹ I luftværnsudvalgets betænkning af 1949 hed det f.eks., at erfaringerne fra 2. verdenskrig "ikke i væsentlig Grad" havde rokket ved "de hidtil gældende Principper med Hensyn til Befolkningens Beskyttelse under Luftangreb".²² Det var først i løbet af 1950'erne – i takt med nukleariseringen af NATO's forsvarsstrategi og brintbombens udvikling – at større planer for beskyttelse af civile i tilfælde af atomkrig blev en udfordrende hovedopgave for civilforsvaret, og at sådanne planer blev genstand for offentlig debat. Den udvikling er også afspejlet i lov nr. 342 af den 23. december 1959 om det civile beredskab.²³ 1950'erne var imidlertid "en bevillingsmæssig svag periode for det statslige civilforsvar".²⁴ Civilforsvaret modtog ganske vist en økonomisk saltvandsindsprøjtning i starten af 1960'erne,²⁵ men 1950'erne var en ugunstig periode præget af begrænsede midler og en stadig vanskeligere opgave i forhold til at yde civil beskyttelse. Det betød bl.a., at civilforsvaret måtte sætte større lid

---

20 Adgangen til Schultz's omfattende embedsarkiv er følgelig centralt i studier som dette.

21 Det fremgår også af Indenrigsministeriets Luftværnsudvalg: *Betænkningen*, hvor atombombens fremtidige militære rolle ikke kunne vurderes præcist (20-21, men se også 213-220).

22 Indenrigsministeriets Luftværnsudvalg: *Betænkningen*, 40.

23 Loven blev ændret ved lov nr. 76 af 10. marts 1966 og flere gange siden.

24 Finansministeriet: *Rapport*, 14. Selvom den tidlige periode var præget af en række anlægsudgifter, var de årlige driftsudgifter i løbet af 1950'erne i omegnen af 20-25 mio. kr. Dertil kom etableringsudgifter, der svingede betragteligt (fra 76,2 mio kr. i 1951/1952 til 6,3 mio. kr. i 1957/1958). Der er tale om løbende udgifter. Jørgensen: *Når staten skal spare*, 386. Til sammenligning beløb etableringen af Risø sig til 150 mio. kr i investeringer og 40 mio. kr i driftsudgifter (Nielsen og Knudsen: "Troublesome Life of Peaceful Atoms", 98), mens de danske forsvarsudgifter udgjorde godt 900 mio. kr. årligt i 1953. Igennem det meste af perioden, var der i civilforsvaret en vis (og forventelig) utilfredshed med den manglende økonomiske og politiske opbakning. Se Westergaard: *Anvendelsen af Frygt*, særligt 49-51.

25 Mortensen: "Stability and Change in Public Policy", 382.

til oplysning af befolkningen, gennem f.eks. *Civilforsvarsbladet*.²⁶ En væsentlig del af organisationens energi var således rettet mod at analysere og forbedre, i det omfang det var økonomisk muligt, de allerede eksisterende anlæg (primært beskyttelsesrum) og de eksisterende anvisninger til befolkningen (offentligt oplysningsmateriale).

KOLDE BEREGNINGER OG FØLSOM INFORMATION

I det følgende afsnit lægger jeg i analysen særlig vægt på forholdet mellem viden, følelser og politik, og på hvordan det forhold påvirkede civilforsvarets arbejde og oplysningsvirksomhed. Den første del beskæftiger sig med civilforsvarets analysearbejde og særligt karakteren af de informationer, der var til rådighed, de forudsigelser arbejdet mundede ud i, samt de antagelser og den tilgang til spørgsmålet, som kendetegnede dette arbejde. Analysens anden del fokuserer på de forskellige forsøg på udmøntning af det udbredte ønske om oplysning af offentligheden i den undersøgte periode. Hvor analysearbejdet hovedsageligt er kendetegnet ved en antagelse om atomfrygtens eksistens og en nedtoning eller udsondring af følelser i konkrete analyser, er oplysningsarbejdet karakteriseret ved en følelsespolitisk ambition om at udnytte og kontrollere atomfrygten gennem autoritativ information, ofte på et usikkert grundlag.

CIVILFORSVARETS ANALYSEARBEJDE

De embedsmænd, der havde til opgave at organisere civilforsvaret, var bevidste om de dilemmaer og udfordringer, det indebar at argumentere for nytten af civilforsvar i atomalderen. Et udkast til vejledning om offentlige beskyttelsesrum fra 1951 beskriver to helt fundamentale spørgsmål om de politiske valg, indretningen af beskyttelsesrum til civilbefolkningen indebærer: "Hvilken beskyttelse er det overhovedet muligt at yde mod luftangreb selv ved de sværeste bomber? Hvilken grad af beskyttelse bør man tilstræbe at yde den civile befolkning?". Hvor borgerne kunne oplyses om "primitive beskyttelsesmuligheder" – herunder råd om at kaste sig fladt på jorden nær murværk eller vægge, råd bygget på amerikanske forholdsregler i *Duck and Cover*-genren²⁷ – var "fuldtræfsikre beskyttelsesrum" nærmest umulige at konstruere af både tekniske og praktiske årsager, ligesom det af "samfundsøkonomiske grunde" ikke blev anset for at være en rimelig ambition.²⁸ Indretningen af offentlige beskyttelsesrum blev derfor baseret på en analyse, hvor enkeltvirkninger ved et angreb blev specificeret. Der var her tale om f.eks. trykvirkning, brand, oversvømmelse og radioaktivitet. Allerede på

²⁶ Se f.eks. *Civilforsvarsbladet*, 1, januar 1951, 11-14.

²⁷ *Duck and Cover* var en amerikansk oplysningsfilm produceret i starten af 1950'erne rettet mod skolebørn. Jf. Jacobs: "Atomic Kids".

²⁸ Civilforsvarsstyrelsen: "Udkast. Vejledning om offentlige beskyttelsesrum", 1. marts 1951, 1-2. Beredskabsstyrelsen, Civilforsvarsdirektør E. Schultz' embedsarkiv (herefter ES), Materiale vedrørende beskyttelsesrum, 1947-1983, ks. 37, Rigsarkivet (herefter RA).

dette tidspunkt var der dog også en opmærksomhed rettet imod den panik, som (erfaringsmæssigt) kunne opstå ved store beskyttelsesrum, ”såfremt de tilflugts-søgende ikke tilstrækkeligt hurtigt kan komme ned i rummene”.²⁹

Hvor det i starten af 1950'erne var ganske klart, at civilforsvarsplanlægningen tog udgangspunkt i erfaringerne fra 2. verdenskrig, og fortrinsvis byggede på scenarier med konventionelle våben (eller atomvåben af en størrelsesorden som de, der blev anvendt mod Hiroshima og Nagasaki),³⁰ blev det fra midten af 1950'erne mere almindeligt at planlægge ud fra forudsætninger om en mere omfattende atomkrig, der også kunne involvere betydeligt kraftigere brintbomber. Der var her tale om en gradvis men irregulær udvikling, og netop forudsætningerne for analyserne skulle senere vise sig ømtålelige. Ikke alene blev sådanne scenarier genstand for kritik, som vi skal se nedenfor, men der anes også i de interne dokumenter en bevidsthed om den følelsespolitiske betydning, forskellige scenarier kunne have på civilforsvarets nytte. I en analyse af overlevelsesmulighederne i forbindelse med et angreb valgte Civilforsvarsstyrelsen således i 1957 de værst tænkelige forudsætninger, herunder at vejret var gunstigt for et angreb, og at fjenden ville rette et direkte angreb mod København med de mest avancerede og kraftfulde våben, der var til rådighed på det givne tidspunkt, dvs. en 60MT såkaldt beskidd brintbombe. Baggrunden herfor var den psykologiske og følelsesmæssige udfordring knyttet til civilforsvarets raison d'être:

Det er nødvendigt at operere med sådanne forudsætninger for at imødegå den kritik, der bygger sin påstand om civilforsvarets nytteløshed på dets manglende effektivitet over for de højst udviklede våbentyper. Ved at overdimensionere angrebsvåbnene og ved at regne med de gunstigste forhold for angriberen opnår man desuden, at enhver afvigelse i de givne forudsætninger forøger mulighederne for overlevn væsentligt.³¹

I andre analyser, f.eks. af den beskyttelse som myndighederne mente de eksisterende offentlige beskyttelsesrum kunne yde, fokuserede man på et andet katalog af scenarier, der dog også mundede ud i en understregning af behovet for og relevansen af civilforsvarets råd og indsats.³²

---

29 Civilforsvarsstyrelsen: ”Udkast. Vejledning om offentlige beskyttelsesrum”, 1. marts 1951, 8.

30 En sådan bombe omtales også i en skrivelse fra Radioaktivitetsudvalget til Civilforsvarsstyrelsen [formentlig 1951] som en ”nominel atombombe” – altså en 20 KT bombe, der blev detoneret i en højde af 650 meter (2000 fod). Se Radioaktivitetsudvalget til Civilforsvarsstyrelsen [1951?], 1. ES, ks. 37, RA.

31 Civilforsvarsstyrelsen: ”En undersøgelse af mulighed for overlevn i tilfælde af angreb med moderne masseødelæggende våben med særlig henblik på beskyttelsesrumms modstandsdygtighed”, juni 1957, 1, kursiv tilføjet. ES, ks. 37, RA.

32 Et eksempel herpå er Civilforsvarsstyrelsens beskyttelsesrumudvalg af 1959: ”En undersøgelse af offentlige beskyttelsesrumms evne til at modstå forskellige våbenvirkninger”, maj 1961. ES, ks. 37, RA.

Trods dette fokus på følelsers rolle i og for civilforsvarets aktiviteter, var den modsatte tendens fremherskende: En kynisk, rationel analyse, hvis strategi var at undgå følelser i analysen af scenarier for atomkrig. Strategien var tilsyneladende bevidst. I 1954 udtalte Civilforsvarsstyrelsens direktør Arthur Dahl således i *Information*, at befolkningens mismod eller apati i forhold til civilforsvaret skulle bekæmpes med faktuel viden. Det indebar, at problemerne måtte betragtes ”koldt og nøgternt”, og at man ikke lod sig skræmme.³³ Det interessante her er bevidstheden om atomfrygtens eksistens og dens mulige, negative effekt på den viljestyrke, der skulle sikre samfundets overlevelse i den totale krig. Atomfrygten blev anskuet som en forhindring i Ben Andersons forstand, og samfundets moral eller viljestyrke blev dernæst, og i lyset af den opnåede viden, et mål for styring eller kontrol. Den kolde og nøgterne tilgang i analysearbejdet er særligt bemærkelsesværdig i lyset af den stigende offentlige interesse for og usikkerhed om virkningerne af brintbomben, der fulgte i kølvandet på den amerikanske ’Castle Bravo’-test på Bikini-atollen i foråret 1954.³⁴

Hvor de amerikanske myndigheder umiddelbart efter afslutningen på 2. verdenskrig havde gjort information om atomvåben tilgængelig, var det i løbet af 1950’erne mere vanskeligt for danske og andre vestlige myndigheder uden egne atomvåbenprogrammer at sikre sig adgang til detaljeret og pålidelig information. Det betød, at Civilforsvarsstyrelsens arbejde ofte baserede sig på udgivelser fra The United States Atomic Energy Commission (AEC), særligt *The Effects of Atomic Weapons* (1950) og *The Effects of Nuclear Weapons* (1957). Dette informationsgrundlag blev til tider nævnt, f.eks. i fodnoter før påbegyndelsen af analysen, og Arthur Dahl var eksempelvis i 1954 meget åben om civilforsvarets manglende viden om brintbombens effekter.³⁵ Kvaliteten af denne type information blev i stigende grad genstand for offentlig opmærksomhed. De amerikanske myndigheders oplysninger om de risici radioaktivitet, og i særdeleshed radioaktivt nedfald fra brug af kernevåben, indebar, blev efter udviklingen af brintbomben betvivlet eller modsagt af fremtrædende amerikanske og europæiske videnskabsmænd. Mod slutningen af 1950’erne førte netop dette spørgsmål til stiftelsen af *Campaign for Nuclear Disarmament* (CND) i Storbritannien og *The Committee for a Sane Nuclear Policy* (SANE) i USA – bevægelser der med krav om stop for prøvesprængninger opnåede betydelig offentlig omtale og satte fokus på effekterne af kernevåben og de langsigtede konsekvenser af radioaktivt nedfald i forhold til forurening og en mulig påvirkning af den menneskelige arvemasse.

33 ”Brintbomben og vort civilforsvar”, *Information*, 2. april 1954, 3.

34 Bravo testen fandt sted den 1. marts 1954 og var ca. 750 gange kraftigere end Hiroshima-bomben. På grund af fejl i beregningerne af dens størrelse og de meteorologiske forudsigelser spredte det radioaktive nedfald sig over et større område end forventet. I løbet af marts måned udviklede sagen sig til en verdensomspændende nyhed, ikke mindst på grund af sagen om nedfaldets effekter på besætningen på en japansk fiskerbåd.

35 ”Brintbomben og vort civilforsvar”, *Information*, 2. april 1954, 3, 7.

Danske embedsmænd og eksperter var bevidste om denne usikkerhed. I et notat forfattet af beskyttelsesrumsudvalget af 1959 som baggrund for dets rapport om offentlige beskyttelsesrums beskyttelsesevne (maj 1961) hed det således: "Udvalgets arbejde har været vanskeliggjort som følge af ufuldstændige oplysninger om kernevåbens virkninger". Tilgængelige publikationer (klassificerede og uklassificerede) stemte ikke overens, og udvalgets oplysninger og beregninger var derfor i hovedsagen baseret på AEC's *The Effects of Nuclear Weapons*, publiceret i juni 1957, "suppleret med oplysninger modtaget gennem førte forhandlinger og brevveksling med teknikere i bl.a. England og USA".³⁶ I nogen udstrækning var der derfor tale om, at de embedsmænd og eksperter, der var med til at foretage det analysearbejde, som lå til grund for organiseringen af civilforsvarsarbejdet, fæmlede i blinde. Arbejdets formål var dog klart; nemlig at tilvejebringe den tekniske viden, som skulle indgå i Arthur Dahls kolde og nøgterne analyse af atomkrigens konsekvenser og civilforsvarets opgave med at afbøde dem og derved bidrage til Danmarks samlede forsvar.

1957-undersøgelsen af muligheden for at overleve "i tilfælde af angreb med moderne masseødelæggende våben med særlig henblik på beskyttelsesrums modstandsdygtighed" er et godt eksempel på denne type analyse. Det var i denne rapport, at det værst tænkelige scenarie blev opstillet. Undersøgelsen gennemgik desuden en række andre scenarier, herunder anvendelsen af 1 MT, 5 MT og 20 MT bomber. Ved at kombinere disse våbentyper med en række forudsætninger om deres anvendelse samt en inddeling i geografiske zoner (A, B, C, D) graderet efter nærhed til *ground zero* og bombens størrelse, estimerede undersøgelsen omfanget af døde og sårede i de forskellige scenarier. Undersøgelsens forfatter(e) introducerede oplysningerne med ordene: "Ved et uvarslet angreb mod Storkøbenhavn bliver de personelle tab således:"³⁷ Herefter fulgte en tabel med tabstal. Tabellen er i sig selv hårrejsende og rejser en lang række spørgsmål. Først og fremmest indeholder undersøgelsen ikke en redegørelse for den anvendte metode eller centrale antagelser (f.eks. scenarietænkningen, zoneinddelingen eller de estimerede andele af døde og sårede). Det hedder alene, at studiet "hovedsageligt" bygger på "amerikanske undersøgelser af ny dato".³⁸ Derudover er det bemærkelsesværdigt, at beregningerne og tabellen ikke specificerer antallet af "uskadte" overlevende. Jeg har nedenfor reproduceret og udbygget tabellen, så de tal optræder (i den fjerde, grå kolonne):

---

36 Civilforsvarsstyrelsens beskyttelsesrumudvalg af 1959: "Vedr. offentlige beskyttelsesrum", 2. ES, ks. 37, RA.

37 Civilforsvarsstyrelsen: "En undersøgelse", 2.

38 Civilforsvarsstyrelsen: "En undersøgelse", 1.

		SAMLET BEFOLKN.		DØDE		SÅREDE		OVER- LEVENDE
1 MT	Zone A	414.000	90%	372.600	10%	41.400	0%	0
	B	422.000	50%	211.000	35%	147.700	15%	63.300
	C	208.000	15%	31.200	40%	83.200	45%	93.600
	D	112.000	2%	2.240	18%	20.160	80%	89.600
		1.156.000		617.040		292.460		246.500
5 MT	Zone A	730.000	90%	657.000	10%	73.000	0%	0
	B	360.000	50%	180.000	35%	126.000	15%	54.000
	C	118.000	15%	17.700	40%	47.200	45%	53.100
	D	44.000	2%	880	18%	7.920	80%	35.200
		1.252.000		855.580		254.120		142.300
20 MT	Zone A	1.008.000	90%	907.200	10%	100.800	0%	0
	B	208.000	50%	104.000	35%	72.800	15%	31.200
	C	50.000	15%	7.500	40%	20.000	45%	22.500
		1.266.000		1.018.700		193.600		53.700

Figur 1: Tabellen er modificeret og udbygget (det lysegrå område) fra Civilforsvarsstyrelsen, "En undersøgelse af mulighed for overlevelse i tilfælde af angreb med moderne masseødelæggende våben med særlig henblik på beskyttelsesrumms modstandsdygtighed", juni 1957, 3.

Man kan med god ret spørge til de "uskadte" overlevendes fysiske og psykiske tilstand og til betingelserne for deres fortsatte eksistens. I det tredje og mest voldsomme scenarie - nedkastningen af en 20MT bombe over Storkøbenhavn - er det vanskeligt at forestille sig, hvordan de 53.700 "uskadte" overlevende efterfølgende ville kunne overleve endsige kere sig om de 193.600 sårede og begrave de mere end 1 mio. døde, som bomben ifølge disse beregninger ville have forårsaget.³⁹ Herman Kahn, amerikansk intellektuel og en af de kontroversielle inspirationskilder til Stanley Kubricks *Dr Strangelove*-figur, stillede nogle år senere et spørgsmål, der her ville have været på sin plads: "Will the living envy the dead?".⁴⁰ Ganske vist omhandlede analysen alene kvaliteten af beskyttelsesrummene, men såvel forsøget på at kompartmentalisere spørgsmålene i den grad, der her er tale om, samt tavsheden om de "uskadte" overlevende peger på en bemærkelsesværdig tendens i rapporten; nemlig den faktuelle tone, hvis følelsespolitiske logik var

³⁹ Det amerikanske civilforsvar konfronterede det spørgsmål i pjecen *Mortuary Services in Civil Defense* (1956), se <http://blog.nuclearsecrecy.com/wp-content/uploads/2012/02/1956-Mortuary-Services-in-Civil-Defense.pdf> (28. marts 2017).

⁴⁰ Kahn: *On Thermonuclear War*.

at negligere kontroversielle spørgsmål om nytten af forsvar mod brintbomber, det post-apokalyptiske scenarie og de etiske udfordringer forbundet med den afvejning af økonomi og menneskeliv, som civilforsvarstænkningen i stigende grad indebar.

Et eksempel på sidstnævnte tendens findes i 1961-analysen, hvor to diagrammer beskriver (en beregning af) forholdet mellem andelen af uskadte i procent af den samlede befolkning og den samfundsøkonomiske udgift per person/kvadratmeter for henholdsvis en overflade- og en lufteksplosion. En kurve i et diagram, signalerer behovet for en nøgtern afvejning mellem de to akser "uskadte i procent af befolkningen" (%) og "udgift per person".⁴¹ En beslutning om hvor denne afvejning bør foretages (hvis overhovedet), beror naturligvis på en vurdering af risikoen for et angreb med kernevåben. Men undersøgelsens grafiske fremstilling udstiller på dramatisk vis et helt grundlæggende og vanskeligt forhold ved tilrettelæggelse af civilforsvarsarbejdet i den tidlige atomalder: Den kolde, nyttemaksimerende afvejning af samfundsøkonomiske hensyn og graden af beskyttelse, som staten kunne tilbyde borgerne.

FRYGTENS DYNAMIK I OFFENTLIG OPLYSNING

I modsætning til analysearbejdet var oplysningsarbejdet præget af et eksplicit forsøg på at udnytte og håndtere atomfrygten. Den gradvise erkendelse af problemets omfang og den manglende adgang til sikker viden satte også sit præg på oplysningsarbejdet. Da ønsket om en særskilt oplysningsindsats i forhold til atomvåben først var formuleret i starten af 1950'erne, blev der gjort adskillige forsøg. Arbejdet kan inddeles i fire faser. Perioden fra 1951-1954, hvor det første forsøg på udarbejdelse af en landsdækkende pjece blev gjort og siden skrinlagt; perioden fra 1954-1958, hvor civilforsvaret i forhold til oplysning nærmest var paralyseret; perioden fra 1958-1959, hvor et nyt forsøg på kommunikation til hele befolkningen kuldsejlede; og endelig perioden fra 1960-1965, hvor bl.a. udarbejdelsen og husstandsomdelingen af *Hvis krigen kommer* (1962) fandt sted.⁴²

I oktober 1951, mens Korea-krigen rasede, og der fortsat var spekulationer om anvendelsen af atombomber på den koreanske halvø, modtog Civilforsvarsstyrelsen et udkast til en pjece til den danske befolkning om de "særlige farer, der er forbundet med krigsførelse med atomvåben" fra Radioaktivitetsudvalget. Teksten byggede fortrinsvis på amerikansk materiale, "idet der dog er taget hensyn til danske forhold".⁴³ Udvalget forestillede sig, at teksten kunne supplere en mere almen pjece, som styrelsen skulle have under forberedelse. Pjeceudkastet er ka-

41 Civilforsvarsstyrelsens beskyttelsesrumsudvalg af 1959: "En undersøgelse", bilag 10.

42 I 1963 fulgte Atomoplysningsudvalget betænkning *Atomvåbenproblemer*, der i 1965 blev tilgængelig (mod betaling) i en populariseret version.

43 Radioaktivitetsudvalget til Civilforsvarsstyrelsen, [24. oktober 1951], ES, Materiale vedrørende beskyttelsesrum, 1947-1983, ks. 171, RA.

rakteriseret ved en nøgtern beskrivelse af risikoen forbundet med uvidenhed om atomfaren og i tilknytning dertil et argument for et civilforsvar baseret på valid, autoritativ information. Eksempelvis lød udkastets første sætninger:

Det ukendte har en særlig magt over menneskene, og når det – som en atombombe-sprængning – forårsager udbredte ødelæggelser vil alene *angsten* kunne få selv de mest besindige til at blive grebet af *panik*. Kender man derimod noget til de farer, der er knyttet til et atombombeangreb, vil de allerfleste være i stand til at afbøde nogle af skaderne på sig selv og desuden kunne hjælpe andre.⁴⁴

Den alvorlige og ædruelige tone matchede pjeceudkastets følelspolitiske logik, der tilsagde, at civilforsvar nyttede, og at frygtens grimme ansigter – panik og underminering af befolkningens moral – måtte undgås. Teksten beskrev en række virkninger, som var særlige for atombomber – herunder radioaktivitet – og gav derpå en række anbefalinger til borgerne om at kaste sig på jorden og dække sig til. Den tilskyndede også befolkningen til at modvirke radioaktiv forurening ved afvaskning.⁴⁵ I karakteristisk stil skiftede pjeceudkastet mellem at indgyde frygt (de skader en bombe kunne forårsage nær *ground zero* beskrives eksempelvis som "uhyre store") for derpå at berolige læseren, f.eks. gennem anvendelse af bydeform ("Bliv ikke forskrækket", "Vær rolig"). Af et senere og væsentligt kortere udkast (dateret 12. december 1951), fremgår det, at teksten er omarbejdet med henblik på at passe ind i en større pjece med titlen "Hvis det skulle ske".⁴⁶ Denne pjece foreligger i en skitse med illustrationer, men det har ikke været muligt at fastslå, om den nogensinde blev trykt. Det er dog formentlig ikke tilfældet, for allerede i slutningen af 1952 iværksatte Civilforsvarsstyrelsen efter et møde med indenrigsministeren om "propagandaspørgsmål" arbejdet med nye pjecer, herunder en pjece med titlen "Hvad gør jeg, hvis det sker?". Der blev bevilget 15.000 kr. til honorarer til journalister, reklamefolk og tegnere og udarbejdelse af layout til disse pjecer.⁴⁷

Teksten til denne nye pjece var en omformulering – formentlig af den tidligere pjece – udarbejdet af to københavnske avisredaktører (*Berlingske* og *Ekstrabladet*), fremsendt til styrelsen i september 1953. Pjecen var mindre dramatisk end det forudgående forsøg. Alvoren blev understreget ved en beskrivelse af pjecen som et "værdipapir", der "i givet fald kan bidrage til at redde Dem, Deres pårø-

44 Radioaktivitetsudvalget: "Udkast til 'ATOMPJECE'", [oktober 1951], 1, kursiv tilføjet. RA, ES, ks. 171.

45 Det var i tråd med Luftværnsudvalget behandling af radioaktivitet i betænkningen fra 1949. Se Indenrigsministeriets Luftværnsudvalg af 1946: *Betænkningen vedrørende Bygningsmæssige Civilforsvarsforanstaltninger*, 52.

46 "Udkast af 12. december til en side i den almindelige pjece til befolkningen 'Hvis det skulle ske'", 3 sider. ES, ks. 171, RA.

47 "Visse hovedpunkter i sagen om en oplysningspjece", udateret [januar 1954], 1. ES, ks. 171, RA.

rende eller Deres ejendele". Teksten indeholdt dog samtidig et forslag til bagside-tekst, der var helt i tråd med den følelsepoltiske logik i Radioaktivitetsudvalgets tidligere forsøg: "Læs hæftet, for når De kender indholdet og handler derefter, så behøver De ikke være så skræmt som manden på forsiden".⁴⁸ Særligt på et punkt var pjecen dog ikke gennemarbejdet: Informationen om forholdsreglerne ved et angreb med atomvåben. Denne del af teksten var endnu ufærdig, da en konflikt om honorar og arbejdsforhold for de to avisredaktører udspillede sig sideløbende med arbejdet. Først efter inddragelse af indenrigsministeren og redaktørernes sagførere, var der i foråret 1954 udsigt til, at pjecen kunne færdiggøres. I maj 1954 fremsendte Arthur Dahl imidlertid et brev til de to redaktører, hvor han bekendtgjorde sin beslutning om at indstille arbejdet med pjecen. Årsagen var enkel. 'Castle Bravo'-testen havde gjort det klart, at myndighederne ikke besad den nødvendige, sikre viden. Ifølge Dahl havde "den sidste udvikling på brintbombeområdet [...] skabt en helt ny problemstilling med hensyn til befolkningens civilforsvarsmæssige oplysning".⁴⁹

I lyset af ønsket om folkelig oplysning må perioden fra 1954 til 1958 have været udfordrende for Civilforsvarsstyrelsen. Ude som hjemme⁵⁰ var der usikkerhed om effekterne af brintbomben og det radioaktive nedfald, som disse bomber forårsagede. Den amerikanske regering anerkendte fodslæbende, at der var tale om nye risici, mens videnskabsmænd og intellektuelle estimerede faren og anvendte såvel frygt som usikkerhed til at mobilisere en række krav om bedre oplysning og nedrustning.⁵¹ I denne periode var Civilforsvarsstyrelsen nærmest handlingslammet, fordi det netop ikke var muligt at tilvejebringe den autoritative information, der skulle dulme frygten og motivere befolkningens opbakning til civilforsvarsindsatsen. Det var ikke fordi, styrelsen ikke forsøgte. Allerede i 1950 var der nedsat et forskningsudvalg med professor Poul Brandt-Rehberg i spidsen. Styrelsen trak ofte på Rehbergs arbejde, men i denne periode var usikkerheden særligt stor, og det gav sig bl.a. udslag i, at en række forskere fra Institut for Teoretisk Fysik trak sig ud af forskningsarbejdet i foråret 1954, umiddelbart efter 'Castle Bravo'-testen. Da *Information* omtalte denne nyhed, ledte det til en omlægning af forskningsindsatsen (fortsat under Brandt-Rehbergs ledelse). Episoden kan ses som led i politiseringen af forskningen og dens risikovurderinger i denne periode – en udvikling med et betydeligt følelsepolitisk potentiale.⁵² Oplysningsarbejdet

48 "Hvad gør jeg hvis det sker", udkast til oplysningspjece, udateret [foråret 1954], 17. ES, ks. 171, RA.

49 Dahl til redaktørerne, 22. maj 1954. Kopi af brev i ES, ks. 171, RA.

50 For et dansk indlæg i denne debat, se Brønsted: *Atomalderen og vor biologiske fremtid*.

51 For et prominent tidligt eksempel på denne strategi, se Russell-Einstein manifestet, 9. juli 1955: <https://pugwash.org/1955/07/09/statement-manifesto/> (9. august 2017).

52 "Professor Bohrs medarbejdere er gået fra civilforsvaret", *Information*, 31. marts 1954, 1, 8; "Brintbomben og vort civilforsvar", *Information*, 2. april 1954, 3, 7. Jf. Knudsen: *Videnskabsmand; Biess: "Everybody has a Chance"; Smith: "Architects of Armageddon"*.

blev i denne vanskelige periode ikke mindre vigtigt. Det blev anset for at være helt centralt for ambitionen om at modvirke og undgå den særlige form for panik, som kernevåben kunne producere – en panik, som Arthur Dahl i 1955 argumenterede for nærmest måtte ”opstilles som en fjerde virkning af de moderne våben på linie med sprængvirkningen, varmeudstrålingen og radioaktiviteten”.⁵³

Først i 1958 mente Civilforsvarsstyrelsen sig i stand til at give befolkningen autoritativ information ”om virkningerne af de nye våben samt kendskab til, hvorledes man kan søge beskyttelse”.⁵⁴ Styrelsen bad på den baggrund Ulrik Duurlo, direktør i Rådet for Større Færdselsikkerhed, der tidligere havde beskæftiget sig med civilforsvarsinformation, om assistance til udarbejdelsen af en tekst til en plakat. Teksten fulgte mange af de tidligere formulerede anvisninger. Den opfordrede f.eks. til, at befolkningen forberedte sig på en atomkrig, og henstillede til at ro og orden blev opretholdt. Indledningen lød:

Selvom der ikke i dag er nogen akut fare for atomkrig, har Civilforsvarsstyrelsen ment det hensigtsmæssigt at udsende denne vejledning til befolkningen. Læs den. Drøft den med Deres familie, og hæng den op i Deres entré, så ved De, hvor den er. Følges de givne anvisninger, vil muligheden for at overleve et angreb forøges i væsentlig grad.⁵⁵

Formuleringen havde umiddelbart et beroligende sigte, men indeholder også en kilde til usikkerhed, fordi det implicit anerkendes, at den afskrækkelseslogik, der skulle sikre freden, ikke var pålidelig. Atomkrigen var med andre ord en reel risiko. Og selvom indledningens sidste sætning muligvis var korrekt, var det ikke nemt for borgeren at efterleve alle plakatens anvisninger. Plakaten understregede eksempelvis, at ”Den bedste beskyttelse er ikke at være, hvor angrebet finder sted”.⁵⁶

Tanken var, at plakaten skulle ophænges i de danske hjem. Baggrunden var en skepsis over for, om danskerne ville læse en mere fyldig pjece.⁵⁷ Plakaten og dens økonomi blev godkendt på et ministermøde 22. juli 1958, men 26. november 1958 afslog finansudvalget at bevilge de 140.000 kr., som tryk og forsendelse udgjorde. Plakatideen måtte derfor opgives. Finansudvalget opfordrede styrelsen til at følge andre og mindre omkostningstunge oplysningsmetoder. Styrelsen modtog beslutningen med skuffelse, ikke mindst fordi det var planen at udsende plaka-

53 Arthur Dahl, ”Nogle hovedindtryk af amerikansk civilforsvar”, *Civilforsvarsbladet*, årg. 6, nr. 4 (1955), s. 78-81, citeret fra side 80.

54 Schultz til Indenrigsministeriet, 6. juni 1958, 1. ES, ks. 171 (folder ”Pjece-udkast (plakat): Duurlo”), RA.

55 Civilforsvarsstyrelsen: ”Atomangreb. Vejledning om beskyttelse”, udateret [november 1958], 1. ES, ks. 171 (folder ”Pjece-udkast (plakat): Duurlo”), RA.

56 Civilforsvarsstyrelsen: ”Atomangreb. Vejledning om beskyttelse”, 6.

57 Arthur Dahl til Kontorchef Knud Larsen, Indenrigsministeriet, 5. november 1959. Kopi af brev i ES, ks. 171 (folder ”Pjece-udkast (plakat): Duurlo”), RA.

ten samtidig med, at en 4 minutter lang oplysningsfilm – *Luftangreb*, instrueret af Helge Robbert – ramte de danske biografer.⁵⁸ De nærmere bevæggrunde for finansudvalgets beslutning er ikke klare.⁵⁹ Styrelsen forsøgte i stedet at få dagbladene til at trykke informationen. Det lykkedes i nogen udstrækning, om end plakaternes illustrationer måtte udelades. *Ekstrabladet* trykte teksten i december 1958, *Information* i oktober 1959 og *Jyllands-Posten* i april 1960.⁶⁰ Selvom noget af civilforsvarets oplysning dermed kom ud til dele af offentligheden, var det først i januar 1962, at den danske stat husstandsomdelte en pjece til befolkningen. *Hvis krigen kommer* beskrev på 32 sider med illustrationer i grønne farver de nye våben, varslings signaler, krav til beskyttelsesrum og nødforsyninger, evakuering og hvordan befolkningen skulle agere i tilfælde af atomkrig.

De første sider af *Hvis krigen kommer* udviste den samme følelsespolitiske logik, der havde præget de tidligere forsøg på oplysning: "Befolkningen og nationens mulighed for at overleve er i høj grad afhængig af, hvad hver enkelt i fredstid har forberedt at gøre i en krigssituation". Det var altså et alvorligt anliggende, og en stor del af ansvaret hvilede på den enkelte borger. Pjecen gjorde det samtidig klart, at befolkningen skulle være på vagt over for femtekolonnevirksomhed og tilløb til panik.⁶¹ Denne følelsespolitiske balancegang var også tydelig i statsminister Viggo Kampmanns præsentation af pjecen på et pressemøde 8. januar 1962. Her understregede Kampmann, at titlen ikke måtte "skræmme". En nøgtern analyse tilsagde, at krigen kunne komme, og at den ville betyde en "frygtelig psykisk belastning". Alligevel påpegede statsministeren, at der var muligheder for at imødegå faren – "tanken om total krig må nødvendigvis føre os ind på tanken om et total [sic] beredskab". Men skulle krigen komme "står det til os selv, og til hver enkelt af os, at begrænse følgerne af en faresituation. Den enkeltes ro, den enkeltes vilje til at træffe de rigtige foranstaltninger – og gøre det hurtigt – kan blive afgørende for ham eller hende".⁶² Her fremstår den følelsespolitiske dimension af

---

58 Filmen er tilgængelig på det Danske Filminstituts hjemmeside: <http://www.dfi.dk/fakta-omfilm/film/da/35010.aspx?id=35010> (23. januar 2018).

59 Såvel Finansministeriet og finansudvalget havde tidligere udvist tilbageholdenhed i forhold til Civilforsvarets udgifter, men Villaume har tolket beslutningen som udtryk for NATO-partiernes modvilje mod offentlig debat om atomvåben. Villaume: *Allieret med forbehold*, 608.

60 Pjecen blev også bragt i *Civilforsvarsbladet*, årg. 10, nr. 2 (1959), 35-37. Her var illustrationerne inkluderet. Plakatens tekst blev også trykt i et tillæg til Jensen: *Kan en tredje verdenskrig forhindres?*

61 Statsministeriet: *Hvis krigen kommer*, 1, 4.

62 "Statsministerens indlæg på pressemøde den 8. januar 1962 kl. 14:30 om pjecen 'Hvis krigen kommer'", 1-3. ES, Oplysningspjecer 1951-1964, ks. 173 (folder "Offentliggørelsen"), RA. I tiden omkring offentliggørelsen var der desuden temaaftener om civilforsvaret i fjernsynet. Westergaard, *Anvendelsen af frygt*, 89. Tiden efter pjecen var desuden præget af debat om pjecens anbefalinger. Blandt kritikerne var både Professor Holger Møllgaards og *Kampagnen mod Atomvåben*, der udgav en modpjece. Jf. Bærholm og Lorenzen: "Hvis krigen kommer".

den tidligere atomalders oplysningsarbejde i ren form: Civilforsvar nyttede, hvis atomkrigen kom, men en stor del af ansvaret for overlevelse påhvilede den oplyste og viljestærke borger, der kunne håndtere frygten og undgå panik.

SARKASME SOM FØLELSESPOLITISK STRATEGI

Selvom kritiske synspunkter om civilforsvaret tilsyneladende ikke var udbredte i Danmark før fremvæksten af *Kampagnen mod Atomvåben* (KMA)⁶³ i starten af 1960'erne, var der undtagelser. Kulturtidsskriftet *Dialog*, oprettet i 1951 og hjemsted for en række debatter om væsentlige politiske, filosofiske, ideologiske og kulturelle forhold i samtiden, er en sådan undtagelse. Tidsskriftet er særligt interessant i denne sammenhæng, fordi det bl.a. var her, at et følelsepolitisk modsvar til den statslige oplysning gradvist blev formuleret. Hvor *Dialog* fra sin begyndelse loyalt fremførte kommunistiske synspunkter, særligt i forhold til Øst-Vest konflikten, fik det senere – og ikke mindst fra det ideologisk skelsættende år 1956, der gradvist ledte nogle kommunister til selvransagelse – en mere ubestemmelig venstreorienteret profil, hvor kommunister, reform-kommunister, folkesocialister, marxistiske intellektuelle og mindre fastlåste positioner, der førte ind i "det nye venstre", diskuterede tidens væsentligste spørgsmål.⁶⁴ Særligt i sine sidste år blev *Dialog* et forum for debat om atomfaren og præsenterede synspunkter, der blev promoveret af KMA. Spørgsmål om civiles sikkerhed i tilfælde af atomkrig og de biologiske konsekvenser af prøvesprængninger prægede dog *Dialog* allerede i 1950'erne. I denne analyse er fokus altså ikke først og fremmest på tidsskriftets politisk-ideologiske grundlag, men derimod på dets rolle i kritikken af civilforsvaret. Her spillede atomfrygten en afgørende rolle. Den var drivkraft og bestemmende for tidsskriftets sarkastiske indfaldsvinkel.⁶⁵

Allerede i 1952 bragte *Dialog* en anonym artikel under overskriften "Hvad med de civile?". Artiklens pointe var dels at understrege, at "den eneste sikre vej går over *forhandling* mellem stormagterne" og dels at kritisere og ironisere over de oplysninger om civilforsvarets evakueringsplaner for hovedstaden, som var fremkommet i pressen. Ifølge *Dialog* var evakueringsplanen "et storstilet forsøg på at bagatellisere krigens rædsler, men den har intet med virkeligheden at gøre".⁶⁶ Det er bemærkelsesværdigt, hvordan den anonyme forfatter til denne tidlige artikel kritiserer den statslige kommunikation (og chefen for civilforsvaret) med en blanding af sarkasme og mistillid. Artiklens indledning indeholder således en oplysning fra Arthur Dahl om at københavnere i forbindelse med en evakuering – en praksis, der snart kom til at fremstå ude af trit med den teknologiske udvik-

63 Herom se særligt Rasmussen: *Sære alliancer*; Rasmussen: "Kampagnen mod Atomvåben".

64 Mariager: "Systemet gør menneskene".

65 [Anon]: "Vor Mening", 1.

66 [Anon]: "Hvad med de civile".

ling – må medbringe ”hunde, katte og stuefugle”. Modsvaret var tørt: ”En særdeles human foranstaltning!”.⁶⁷

I de følgende år bragte *Dialog* artikler relateret til atomenergi, herunder videnskabens rolle i samfundet, atomtruslen som følge af Øst-Vest konflikten og mulighederne for civil udnyttelse af kernekraft. Da *Dialog* i 1957 igen direkte tematiserede civilforsvaret, var tonen alvorlig. ”Hvad med de civile II” fulgte i kølvandet på en række artikler om truslen fra prøvesprængninger af de ufattelige og stadigt voldsommere brintbombevåben, der nu dominerede diskussionen om atomfrygten. Artiklernes titler giver en fornemmelse af atomfrygtens karakter i denne periode: ”Stands forsøgene”, ”Udslettelse eller fremskridt?” og ”Advarslerne”. I 1957-artiklen, forfattet af Paul Abrahamsen, var Arthur Dahl, der anså det for Civilforsvarets opgave ”at forberede en evakuering, der kan sættes i gang, når den internationale spænding har nået en vis højde”, igen skydeskive. Abrahamsen karakteriserede i lyset af kernevåbenteknologiens udvikling (herunder fremførringsmidlerne, særligt missiler) Dahls plan som ”affældig”. Det ledte til et direkte retorisk spørgsmål: ”Er det realistisk at regne med, at vi, med vor befolkningstæthed og vor geografiske placering, kan opbygge et civilforsvar, der kan yde beskyttelse for den overvejende del af befolkningen?”. Det underforståede negative svar på dette spørgsmål blev anvendt til at fremsætte en kritik af dansk alliance- og forsvarspolitik, ligesom en militærsagkyndig person (Erik Smith) kommenterede analysen og i altovervejende grad underbyggede alvoren i kritikken.⁶⁸

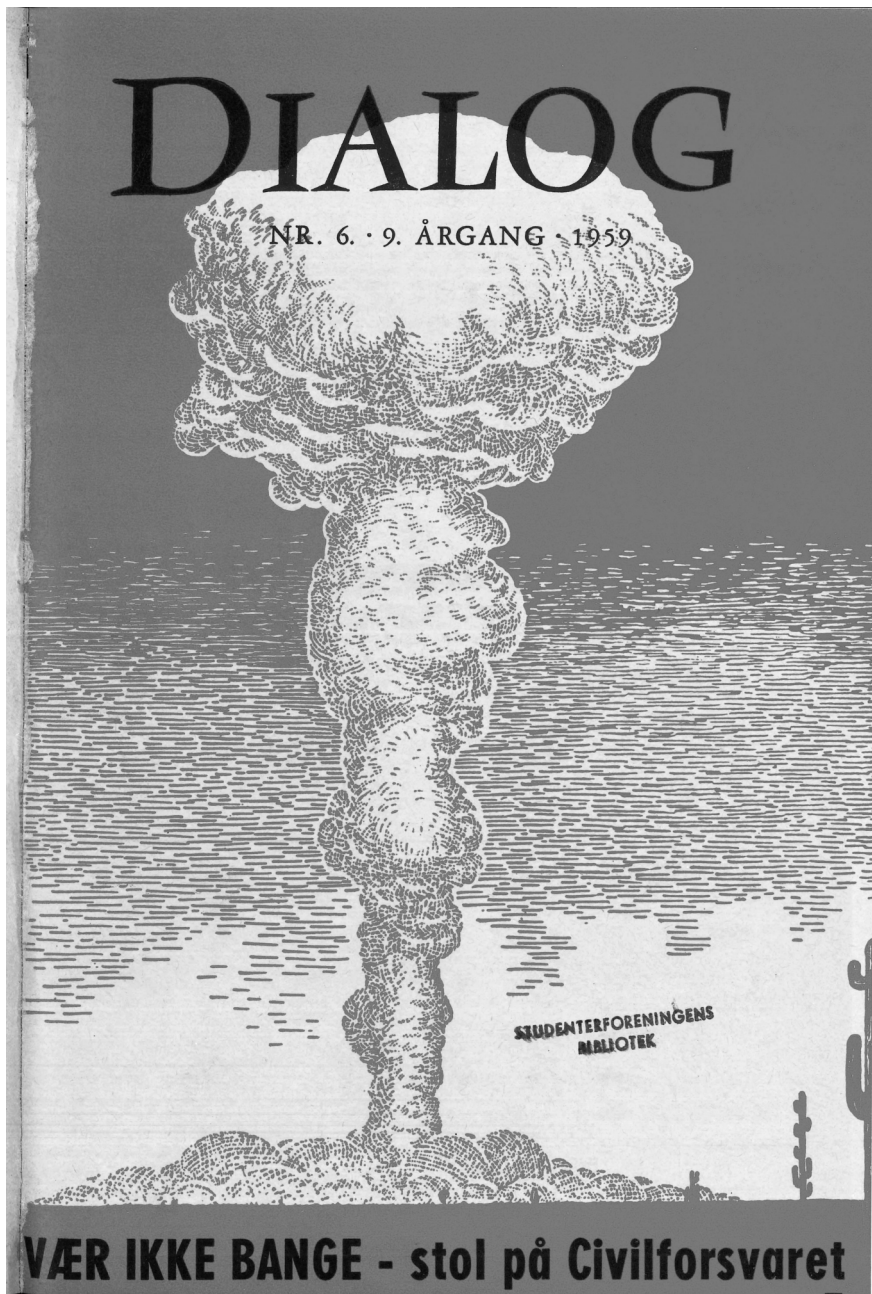
Det følgende år fulgte *Dialog* igen op på spørgsmålet ved at viderebringe et opsigtsvækkende interview fra *Bulletin of Atomic Scientists*, der afspejlede såvel en stigende intensitet som en betydelig modløshed i dele af den amerikanske civilforsvarsdebat.⁶⁹ Overført til en dansk sammenhæng bemærkede forfatteren til den danske artikel, G. Vinding, at ”det danske civilforsvar står over for store og næsten uløselige spørgsmål”.⁷⁰ Også på venstrefløjen var atomfrygten et plastisk fænomen i disse år. Den dybe alvor blev ofte understreget i visuelle fremstillinger af de rædsler, anvendelsen af kernevåben ville medføre, f.eks. geografiske fremstillinger over ødelæggelsernes intensitet og omfang i forskellige radiusser eller reproduktioner af fotografier fra Hiroshima og Nagasaki. Men blandt kritikere af oprustningen og de kernevåbenkomplekser, der syntes at have fået deres eget liv uafhængigt af en stigende bekymring for konsekvenserne af prøvesprængninger og risikoen for anvendelsen af disse våben i krig, blev frygten også koblet til det

67 [Anon]: ”Hvad med de civile”.

68 [Abrahamsen]: ”Hvad med de civile II”; Smith: ”Atomkrig i Danmark”. Trods en risiko for ”total ødelæggelse (over 80% døde) i et anseligt bælte foran en angrebsfront”, var Smith var dog relativt optimistisk i sin vurdering af nytten af civilforsvaret.

69 Interviewet med kongresmedlemmet Chat Holifield, formand for The Military Operations Subcommittee on Government Operations, blev foretaget af Ralph E. Lapp, der var af de første der analyserede udfordringerne for civilforsvar i lyset af brintbomben.

70 Vinding: ”Kan vi forsvare os”, 21.

Figur 2: Dialogs forside, nr. 6, 1959.

absurde. Det gav et stadigt stærkere sarkastisk udtryk. Denne følelspolitiske udnyttelse af en samfundsmæssigt accepteret og allestedsnærværende frygt (der dog ikke siger meget om denne følelses intensitet eller udbredelse i befolkningen) kom klart til udtryk i *Dialog* i 1959. Her bragte tidsskriftet ironiske illustrationer fra britiske CND, og i årets sjette nummer kom paddehatteskyen – det ikoniske

symbol på atomfrygten – på forsiden sammen med teksten ”VÆR IKKE BANGE – stol på Civilforsvaret” (se figur 2).⁷¹

Forsiden henviste til en artikel forfattet under pseudonymet *atomdrenge*, og budskabet var ikke til at tage fejl af. Den statslige omgang med information om risikoen ved kernevåben var utroværdig. Med finansudvalgets beslutning om at afslå bevillingen til civilforsvarets plakat havde *Information* bragt pjecens tekst i avisen 3-4. oktober 1959. *Atomdrenge*s analyse af teksten var mildest talt kritisk over for den mangel på mening og realisme, som prægede civilforsvarets planer og anvisninger. Og så var den udpræget lakonisk og galgenhumoristisk i sin retorik. Et eksempel: ”Følg myndighedernes anvisninger. Bevar ro og orden” – så kan det ikke gå helt galt. (Civilforsvarsstyrelsen sørger for, at der hele tiden er myndigheder, der kan give anvisninger).⁷² Det samlede indtryk var altså en underminering af civilforsvarets mantra om, at forsvar nyttede. *Atomdrenge* viderebragte synspunktet, men skosede det også ved at udstille såvel alvoren som mismodet, der knyttede sig til atomfrygten:

Men den *allerbedste regel* – og den simpleste – har vi gemt til sidst ... Ja, hånden på hjertet: Det er faktisk for at kunne bringe den, at vi har bragt alle de andre regler. Med den viser civilforsvarsstyrelsen det naivt-geniale klarsyn, der ofte kendetegner små børn og gør, at man trods alt føler sig *tryk* ved den. Denne regel lyder: '*Den bedste beskyttelse er ikke at være, hvor angrebet finder sted*'.⁷³

I hænderne på kritikere fremstod plakatteksten nu latterlig. Blandt civilforsvarets medarbejdere var der – som vi har set – en bevidsthed om den manglende tro på nytten af det civile forsvar. Denne apati blev søgt bekæmpet med information, der havde til hensigt at berolige befolkningen og anspore til handling. Men risikoen for en boomerangeffekt var tydelig, når sarkasmen effektivt udstillede håbløsheden snarere end håbet. Og det var vel svært at argumentere imod *atomdrenge*s pointe: Hvis det bedste råd var ikke at opholde sig, hvor bomben faldt, var overlevelseschancerne næppe gode. I det perspektiv var atomfrygtens plads ikke i beskyttelsesrummet men i den politiske kamp, som fredsbevægelsen (og snart KMA) stod i spidsen for.

Den lakoniske og sarkastiske tendens kulminerede i *Dialogs* sidste årgang (nr. 11), der blev udgivet i 1961. Artikler om antimilitaristiske, neutralistiske og pacifistiske argumenters færd i dansk politik tematiserede den kolde krig, mens andre indlæg var direkte knyttet til atomalderen, herunder Carl Scharnbergs essay ”Kampagnen mod Atomvåben”, Tage Hinds analyse af ”Apati” og Niels Andresens forsigtige men alligevel dramatiske vurdering af ”Kernevåbens biologiske følger”.

71 *Dialog*, årg. 9, nr. 5, forside og bagside.

72 *Atomdrenge*, ”De skal ikke være bange”, 7.

73 *Atomdrenge*, ”De skal ikke være bange”, 9.

Civilforsvaret blev særskilt behandlet i to opslag, der bar titlerne "Forbrydelse eller Dumhed? Eller Bagatelliseringens 3 Metoder" og "... og Virkeligheden". De tre metoder til bagatellisering benævntes "den instruktive", "den tekniske" og "den Kraghske" og under hver af disse overskrifter bragtes et motto og en ironisk tekst om henholdsvis civilforsvarsinformation, civilforsvarsindsatsen (f.eks. ideen om teknologi til afvaskning af radioaktivitet) og General Kraghs opfordringer til etablering af private beskyttelsesrum. Samlet set var der ifølge *Dialog* tale om en negligering af truslen. Som modstykke hertil gav "... og Virkeligheden" en oversigt over den hårrejsende udvikling i kernevåbnenes sprængkraft og en række oplysninger om konsekvenserne ved deres anvendelse. Disse oplysninger baserede sig dels på umiddelbare konsekvenser ved et atomangreb, dels på usikkerheden vedrørende genetiske effekter og følgerne af spredningen af strontium 90 med radioaktivt nedfald, der blev intenst diskuteret i disse år. I forhold til det danske civilforsvars beslutning om at basere sin offentlige oplysning til borgerne på antagelsen om anvendelse af en 20-60 kilotons bombe mod hvert mål på dansk territorium, spurgte *Dialog*: "Er dette svindel? Er det med andre ord forbrydelse eller blot dumhed?"⁷⁴

Efter *Dialogs* lukning i 1961 blev en tilsvarende tilgang til civilforsvaret videreført i *Politisk Revy*. I tidsskriftets første årgang (nr. 20, oktober 1964) hudflettede en ung Preben Wilhjem civilforsvarets kommunikation under den nu berygtede overskrift "Hvis Krigen Kommer". Særligt forudsætningerne og den politiske undertone, der prægede Civilforsvarsstyrelsens kommunikation stod for skud (Civilforsvars-Forbundets kommunikation blev betegnet som decideret underlødigt og grinagtig). Wilhjem opfattede civilforsvaret som en del af et system, der opretholdt og understøttede kernevåbenkomplekset, og hvis kommunikation var præget af proportionsforvrængning og forsøg på bagatellisering. Strategien var dog mislykkedes over for den brede befolkning, mente Wilhjem. Den delte i stigende grad hans egen konklusion; nemlig at "civilforsvaret er fuldstændig magtesløst overfor enhver situation, som har blot den mindste lighed med realiteterne".⁷⁵

KONKLUSION

Det danske civilforsvar var i løbet af 1950'erne og de tidlige 1960'ere i en vanskelig situation. På den ene side medførte den militærteknologiske udvikling – særligt brintbomben og missilteknologien – helt nye krav til (og en usikkerhed om muligheden for) beskyttelse af civilbefolkningen. På den anden side var der en klar forventning om, at kernevåben ville blive brugt i en fremtidig krig, og at civilbefolkningens modstandsdygtighed ville være et afgørende element i krigens udfald og nationens overlevelse. Endelig var det en udbredt opfattelse, at kernevå-

74 [Anon]: "... og Virkeligheden".

75 Wilhjem: "Hvis krigen kommer", 1, 4; Interview med Preben Wilhjem, 9. marts 2016.

ben rejste psykologiske og emotionelle spørgsmål, der havde politisk betydning og derfor blev genstand for politisk handling og social regulering. I denne artikel har jeg analyseret, hvordan civilforsvaret udgjorde en arena, hvor atomfrygten fik liv og blev udfordret.

I civilforsvarets arbejde i 1950'erne fandt et følelspolitisk dobbeltspil sted. I det analytiske arbejde blev følelser og deres implikationer ofte bevidst undgået med det formål at tilvejebringe et rationelt, nøgternt informations- og beslutningsgrundlag i mødet med den nye udfordring. Informationsarbejdet var derimod præget af et forsøg på at kontrollere og mobilisere følelser med det formål at demonstrere civilforsvarets nytte, ansvarliggøre den enkelte borger og sikre samfundets overlevelse i tilfælde af atomkrig. I spændingen mellem kynisme og manipulation kæmpede civilforsvaret samtidigt med økonomiske udfordringer, vigende folkelig opbakning og stigende kritik af dets rationale. I løbet af 1950'erne og starten af 1960'erne udviklede den politiske venstrefløj en sarkastisk kritik af civilforsvaret, der havde atomfrygten som drivmiddel. Kampen mod modløsheden i hverdagen og mod panik, hvis krigen skulle komme, var derfor en kamp, hvor atomfrygten blev anset for både reel og velbegrundet – men også delvist nyttig og potentielt farlig. Som genstand for social regulering var den multivalent og vanskelig at håndtere. Den kunne fremkalde både viljestyrke, panik og apati – og den kunne udnyttes af civilforsvarets kritikere. I et følelspolitisk perspektiv afspejlede atomfrygten altså den teknologi, som den henviste til – en teknologi hvis eksistens og destruktive effekt på en gang var fjern, mystisk, usynlig, åbenbar og overvældende.

LITTERATUR

- [Abrahamsen, Paul]: "Hvad med de civile?", *Dialog* nr. 4, 1957, 16-17.
- Anderson, Ben: *Encountering Affect: Capacities, Apparatuses, Conditions*. Aldershot: Ashgate, 2014.
- [Anon]: "Hvad med de civile?", *Dialog* 2 (3), 1952, 16-17.
- [Anon]: "Vor Mening", *Dialog* 6 (1), 1956, 1.
- [Anon]: "Forbrydelse eller Dumhed? Eller Bagetelliseringens 3 Metoder", *Dialog* 11 (1-2), 1961, 80-81.
- [Anon]: "... og Virkeligheden", *Dialog* 11 (1-2), 1961, 82-83.
- Atomdrengen: "De skal ikke være bange – stol på civilforsvaret", *Dialog* 9 (6), 1959, 7-9.
- Biess, Frank: "‘Everybody has a Chance’. I Nuclear Angst, Civil Defence, and the History of Emotions in Postwar West Germany", *German History* 27 (2), 2009, 215-43.
- Bourke, Joanna: *Fear: A Cultural History*. London: Virago Press, 2006.
- Boyer, Paul: *By the Bomb's Early Light: American Thought and Culture at the Dawn of the Atomic Age*. New York: Pantheon, 1985.
- Brønsted, H.V.: *Atomalderen og vor biologiske fremtid*. København: Hans Reitzels Forlag, 1956.
- Bærholm, Anders Kristian og Jakob K.B. Lorenzen: "Hvis krigen kommer – historien om en pjece fra den kolde krig". I Nils Arne Sørensen og Klaus Petersen (ed.): *Den kolde krig på hjemmefronten*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 161-82, 2004.
- Civilforsvaret: *Love og bestemmelser om Civilforsvaret 1939-62*. København: Schultz, 1963.
- Hogg, Jonathan: *British Nuclear Culture: Official and Unofficial Narratives in the Long 20th Century*. London: Bloomsbury, 2016.

- Indenrigsministeriets Luftværnsudvalg af 1946, *Betænkningen vedrørende Bygningsmæssige Civilforsvarsforanstaltninger*. København: J.H. Schultz.
- Jacobs, Bo: 'Atomic Kids: Duck and Cover and Atomic Alert teach American Children how to Survive Atomic Attack', *Film Studies* 40 (1), 2010, 25-44.
- Jensen, Vagner: *Kan en tredje verdenskrig forhindres? Generalmajor Erik Kragh i krydsforhør*. København: Hans Reitzel, 1960.
- Jørgensen, Torben Beck: *Når staten skal spare*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne, 1981.
- Kahn, Herman: *On Thermonuclear War*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1960.
- Knudsen, Erik: [ingen titel], *Dialog* 11 (1-2), 1961, 73.
- Knudsen, Henrik: *Videnskabens mand. Fysiologen, formidleren og forskningsaktivisten Poul Brandt-Rehberg*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010.
- Love og bestemmelser om Civilforsvaret 1939-1962*. København: Schultz.
- Lutz, Catherine A. og Lila Abu-Lughod: *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Masco, Joseph P.: "Survival is Your Business": Engineering Ruins and Affect in Nuclear America'. *Cultural Anthropology*, 23 (2), 2008, 361-98.
- Mariager, Rasmus: "'Systemet gør menneskene, uselvstændige, ufri og usikre". Kommunistisk og socialistisk kulturdebat om kold krig og velfærd'. I Nils Gunder Hansen og Rasmus Mariager (red.): *"Der truer os i tiden": Velfærds-og koldkrigstænkning i 1950'ernes danske kulturdebat*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2013, 21-48.
- Mortensen, P.B.: 'Stability and Change in Public Policy: A Longitudinal Study of Comparative Subsystem Dynamics'. *Policy Studies Journal* 35 (3), 2007, 373-94.
- Munster, Rens van & Casper Sylvest: *Nuclear Realism: Global Political Thought during the Thermonuclear Revolution*, Abingdon: Routledge, 2016.
- Nevers, Jeppe: 'Indledning', *temp*, nr. 8 (særunummer om ny politisk historie), 2014, 5-16.
- Nielsen, Henry og Henrik Knudsen: 'The troublesome life of peaceful atoms in Denmark', *History and Technology*, 26 (2), 2010, 91-118.
- Oakes, Guy: *The Imaginary War: Civil Defense and American Cold War Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Rasmussen, Søren Hein: *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997.
- Rasmussen, Søren Hein: 'Kampagnen mod Atomvåben og andre protestbevægelser i 1960ernes første halvdel', *Den Jyske Historiker*, nr. 101, 2003, 34-49.
- Rose, Kenneth D.: *One Nation Underground: The Fallout Shelter in American Culture*. New York: New York University Press, 2001.
- Smith, Erik: "Atomkrig i Danmark", *Dialog* nr. 4, 1957, 18.
- Smith, Melissa: 'Architects of Armageddon: the Home Office Scientific Advisers' Branch and Civil Defence in Britain, 1945-68'. *The British Journal for the History of Science* 43 (2), 2009, 149-180.
- Vallgård, Karen: 'Følelseshistorie – Teoretiske brudflader og udfordringer', *Kulturstudier*, årg. 4, nr. 2, 2013, 87-113.
- Villaume, Poul: *Allieret med forbehold*, København: Forlaget Eirene, 1994.
- Vinding, G.: "Kan vi forsvare os? Amerikansk debat om civilforsvar kaster et afslørende lys over vore chancer for at overleve en atomkrig", *Dialog* 7 (8), 1958, 19-21.
- Weart, Spencer R.: *The Rise of Nuclear Fear*. Cambridge, MA.: Harvard University Press, 2012.
- Westergaard, Johanne Emilie: *Anvendelsen af frygt i det danske civilforsvar, 1954-1965 – en empirisk undersøgelse*. Upubliceret speciale, Institut for Historie, Syddansk Universitet, 2016.
- Wilhelm, Preben: "Hvis krigen kommer", *Politisk Revy*, årg. 1, nr. 20, 1964, 1, 4.

CASPER SYLVEST
LEKTOR
INSTITUT FOR HISTORIE
SYDDANSK UNIVERSITET
CSY@SDU.DK

ABSTRACT (UK)

Casper Sylvest: Nuclear Fear and Civil Defence

This article focuses on Danish civil defence during the early nuclear age (app. 1945-1965). The analytical approach combines insights from the history of emotions with new political history. From this perspective, the article analyses the role and emotional-political force of nuclear fear in constructing and communicating civil defence in Denmark at the time. Civil defence is approached as an arena where emotional qualities like fear and willpower had political significance and became subjects of analysis, action, and critique. The analysis falls in three parts. The first part focuses on government studies of the challenges involved in protecting the civilian population in the event of nuclear war. These analyses acknowledged the role of nuclear fear but otherwise downplayed or excluded emotions. The second part examines (attempts to provide) civil defence information to the Danish public. In this material, civil defence agencies sought to exploit and control nuclear fear by providing authoritative information. The final part of the analysis turns to a sarcastic critique of civil defence gradually emerging from the Danish political left. A brief conclusion sums up the findings of the article and argues that Danish civil defence was presented with several problems in the early nuclear age, many of which were related to rapid developments in weapons technology. In this context, nuclear fear presented a challenge but it also harboured a significant emotional-political potential that could be exploited by both promoters and critics of civil defence.